

Dialekt marokański języka arabskiego w piśmie

Studium heterografii wariantywnej jakościowej

Podobnie jak dialekty arabskie w innych krajach arabskojęzycznych dialekt marokański, obejmujący w obecnym rozumieniu *koine* bazującą na dialekcie Casablanki, istnieje w sytuacji dyglosji, tj. komplementarności funkcjonalnej dwóch odmian języka. W odróżnieniu od nauczanego w szkołach, znormalizowanego i cieszącego się prestiżem ogólnoarabskiego języka literackiego dialekt, nabywany w sposób naturalny przez dziecko od opiekunów, pozbawiony skodyfikowanych norm i uważany za nieprestiżowy, używany jest typowo w komunikacji prywatnej, nieoficjalnej, prymarnie ustnej, w domenie kultury ludowej, popularnej i świeckiej. Rodzimi użytkownicy dialektu marokańskiego coraz częściej posługują się nim w piśmie, głównie przy użyciu alfabetu arabskiego (poza tym również łacińskiego). Jego postać pisana dominuje w komunikacji elektronicznej i wkracza w sfery reklamy i mediów, a także literatury pięknej ogłaszanej drukiem, dotąd zastrzeżone dla języka literackiego. Ponieważ w odróżnieniu od tego ostatniego dialekt nie posiada norm pisowni (ortografii), osoby piszące w nim teksty (autorzy, redaktorzy) tworzą i stosują, dość niekonsekwentnie, własne systemy graficzne, ustosunkowując się w ten czy inny sposób do pisowni języka literackiego, czyli języka-dawcy systemu graficznego. W konsekwencji złożony z nich makrosystem graficzny dialektu marokańskiego charakteryzuje się dużym stopniem heterografii wariantywnej, tj. reprezentowania danego wyrazu fonetycznego przez różne wyrazy graficzne (heterogramy wariantywne). Zawarty w pracy opis jednego z jej typów – heterografii wariantywnej jakościowej – bazuje na korpusie obejmującym ok. 1900 stron tekstów literackich wydanych drukiem w latach 1991-2012.

Pewną wariantywność wykazuje już sam system pisma języka literackiego, mimo jego znacznej jednolitości w całym świecie arabskim. Ponadto dla niniejszej analizy istotne jest, że pismo to jest w dużym stopniu kontekstowe, tzn. określenie znaczenia i wymowy wielu wyrazów graficznych nie jest możliwe w oderwaniu od kontekstu. Jego grafie kształtuje szereg zasad ogólnych: fonetyczna, fonologiczna, morfologiczna, historyczna, zasada homonimii, zasada ekonomii, zasada estetyczna i inne.

W dotychczasowych badaniach nad grafią dialektu marokańskiego zidentyfikowano dwie główne kształtujące ją zasady (tendencje), w pracy nazywane zasadą zorientowania na język-dawcę i zasadą autoorientacji, która z kolei obejmuje zasadę fonetyczną i zasadę morfologiczną. Wyodrębnić należy też zasadę kontestacji języka-dawcy, polegającą na dystansowaniu się od grafii języka literackiego. Podobnie jak pismo języka-dawcy grafia dialektu marokańskiego jest w dużym stopniu kontekstowa.

Do analizy grafii dialektu marokańskiego w pracy używa się pojęć z obszaru grafetyki, takich jak *graf*, *homografia*, *heterografia*, *wyraz graficzny ciągły*, i *grafemiki*, np. *heterografia dystyngtywna*, *heterografia wariantywna*, *wyraz graficzny nieciągły*, *wariancja*, *grafem*. Analiza skupia się na 42 grafach prymarnych, tj. podstawowych jednostkach opisu, których zbiór obejmuje 28

liter alfabetu arabskiego oraz ich modyfikacje i znak hamzy. W zależności od charakteru elementu odróżniającego wyrazy graficzne heterografia wariantywna może być (i) linearna (spacja vs. brak spacji), (ii) ilościowa (graf vs. brak grafu) albo (iii) jakościowa (wariancja dwóch różnych grafów w tej samej pozycji). Zależnie od relacji między zbiorami wyrazów graficznych, w których może się manifestować wariancja dwóch grafów, w pracy wyróżnia się wariację wolną, asymetryczną i ograniczoną. W przypadku grafów użytych w dwóch heterogramach wariantywnych na tej samej pozycji, lecz oznaczających dwa różne i niepowiązane zjawiska fonetyczne mamy do czynienia z pseudowariancją.

Jedną z trudności związanych z podjętą w pracy próbą ustalenia inwentarza grafemów dialektu marokańskiego jest zjawisko neutralizacji relacji funkcjonalnej wiążącej niektóre jego grafy. Proponuje się wobec tego kryterium, zgodnie z którym grafem rozumiany jest jako zbiór grafów pozostających ze sobą w określonych typach wariacji, niezdolnych do odróżniania znaczeniowego i fonetycznego wyrazów graficznych.

Do problemów związanych z opisem grafii dialektu marokańskiego należy zjawisko nieokreśloności funkcjonalnej niektórych grafów, polegającej na niemożliwości jednoznacznego przyporządkowania im funkcji fonetycznej lub funkcji innego rodzaju. Inna trudność dotyczy rozróżnienia między nietypowymi formami graficznymi wynikłymi z niestaranności edytorskiej bądź względów typograficznych a nietypowymi formami reprezentującymi tendencję graficzną.

Precyzując zidentyfikowane w dotychczasowych badaniach zasady (tendencje) kształtujące badaną graficę, dla zasady zorientowania na język-dawcę wyróżnia się dwie podzasady: zasadę zorientowania na *formę* języka-dawcy i zasadę zorientowania na *zasadę* języka-dawcy. Zasadę fonetyczną dzieli się na zasadę pisowni fonetycznej według reguł przejętych z języka-dawcy (jego odmiany lokalnej albo powszechnej) i zasadę pisowni fonetycznej według reguł adaptowanych, przy czym adaptacja może być endogenna (tj. z systemu arabszczyzny literackiej – motywowana fonetycznie bądź historycznie) albo egzogenna (tj. spoza niego). Niektóre formy zapisu oparte są na (fałszywej) analogii.

Przedstawiając reprezentatywny wybór blisko 240 par heterogramów wariantywnych jakościowych ilustrujących wariacje między grafami wraz ze wskazaniem zasad odpowiadających za poszczególne formy graficzne, w pracy identyfikuje się elementy grafii dialektu marokańskiego podlegające wariacji jakościowej i wyjaśnia przyczyny tego zjawiska. Z zestawienia wariacji wynika, iż tylko jedną parę grafów, گ ⟨g̣⟩ i ك ⟨ḳ⟩, wiąże wolna wariancja poświadczona w korpusie w sposób niemarginalny. 10 par reprezentuje wariację asymetryczną (z tego 3 pary tylko w niektórych pozycjach w wyrazie graficznym). Tylko 5 grafów nie ulega żadnej wariacji. Wariancja ograniczona, najbardziej nieregularna, okazuje się najbardziej rozpowszechniona, dotyczy bowiem 32 grafów, tj. 75% ich ogółu.

Analiza pozwala również sformułować warunki inwariancji jakościowej dla wyrazów graficznych oraz scharakteryzować wieloznaczność fonetyczną opisywanego systemu pisma. Ponadto na podstawie zaproponowanych kryteriów określono inwentarz 34 grafemów dialektu marokańskiego wraz z ich allogramami.

Wśród sygnalizowanych w pracy nowych ścieżek badawczych wartych podjęcia znajdują się m.in. włączenie do opisu dwóch pozostałych typów heterografii wariantywnej: linearnej i ilościowej, poszerzenie korpusu o teksty należące do innych gatunków (prasowe, reklamowe, dydaktyczne) i porównanie pod kątem grafetyki i grafemiki dialektu marokańskiego z językiem literackim oraz innymi dialektami posiadającymi rozwijające się piśmiennictwo, przede wszystkim egipskim, z zastosowaniem zaproponowanego aparatu teoretycznego.